DSE DEMOGRAPHY AND SOCIAL ECONOMY

Cite: Libanova, Ella, & Bystriakov, Ihor (2025). Ukraina povoiennoho periodu: innovatsiina orhanizatsiia prostorovoho rozvytku [Post-War Ukraine: Innovative Spatial Development Organization]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika — Demography and Social Economy*, 2 (60), 32—51. https://doi.org/10.15407/dse2025.02.032

https://doi.org/10.15407/dse2025.02.032
УДК: 332.14: 334.025
JEL Classification: B41, O15, R12, R58

ЕЛЛА ЛІБАНОВА, д-р екон. наук, проф.,
академік НАН України, директорка
Інститут демографії та проблем якості життя НАН України
01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60
E-mail: libanova@ukr.net
ORCID: 0000-0001-7170-7159
Scopus ID: 36091519900
Researcher ID: AAZ-5395-2020
ІГОР БИСТРЯКОВ, д-р екон. наук, проф., зав. відділу
Інститут демографії та проблем якості життя НАН України
01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60
E-mail: bystryakoveco@ukr.net
ORCID: 0000-0001-6482-7099
Scopus ID: 7204843417

УКРАЇНА ПОВОЄННОГО ПЕРІОДУ: ІННОВАЦІЙНА ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОСТОРОВОГО РОЗВИТКУ

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю пошуку інноваційних підходів щодо просторового розвитку України, пов'язаних із обґрунтуванням цільових реконструктивних дій у повоєнний період. Метою статті є розробка базової інноваційної візії просторового розвитку України, спрямованої на створення ефективної моделі реконструктивної організації соціально-економічної діяльності. Новизною роботи є визначення концептуального підходу, який передбачає структурування просторових утворень для ефективного використання наявних територіальних ресурсів, з орієнтацією на подолання нестабільності функціонування господарських систем. Методи дослідження охоплюють сферу системного управління, притаманного європейським по-

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2025. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)
© Publisher PH «Akademperiodyka» of the NAS of Ukraine, 2025. This is an open acsess article under the CC BY-NC-ND license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

глядам щодо регіонального розвитку, зокрема, це регіонально-економічний підхід; традиційний урбанізм; управління землекористуванням, ландшафтний підхід тощо.

У фокусі статті три ключові питання: перше розглядає фактори, що впливають на економічні тренди та структурування господарських систем; друге акцентує увагу на оновленні трактувань економічних та соціальних категорій, які уможливлюють відслідковування просторових та інформаційних потоків, що впливають на загальний розвиток територіальних утворень; третє — інтерпретація реконструктивної моделі просторового розвитку України з регіональною диференціацією. Модельні уявлення просторової організації господарських систем передбачають врахування специфіки створення ефективних територіальних утворень з довгостроковими позитивними наслідками. Для забезпечення територіальної єдності та господарської інтеграції запропоновано укрупнене об'єднання регіонів, які вважаються ключовими в економічному відродженні та становленні соціальної держави. Актуалізується значущість міжрегіональних зв'язків через комунікаційні коридори, що сприяють об'єднанню центрів господарської активності. Така структура сприяє адаптації до сучасних викликів, передусім пов'язаних із внутрішньою міграцією, територіальною мобільністю бізнесу та новими підходами до фінансових операцій з територіальними активами. Авторська концепція обґрунтовує доцільність диференціації України на спеціалізовані просторові утворення з різним режимом функціонування, зокрема «зони», «лакуни» та «анклави», що відображають регіональні особливості розвитку. Важливим є застосування принципу комплементарності для інтеграції господарських процесів, що сприяє формуванню єдиної системи (платформи) управління інтересами стейкхолдерів з відповідною інституційною підтримкою. Результатом роботи є систематизована візія диференціації просторових утворень, орієнтована на проведення повоєнної реорганізації регіональної політики в умовах інтеграції у європейське співтовариство.

Ключові слова: *просторовий розвиток, реконструкція, повоєнний період, господарські системи, соціальна орієнтація, територіальні утворення, євроінтеграція, комунікаційні коридори, просторова диференціація, стейкхолдери, компліментарність, якість життя.*

Постановка проблеми, актуальність. У зв'язку з тим, що зараз постає питання обговорення напрямів повоєнної реконструкції України, актуалізується необхідність перегляду базових методологічних поглядів її забезпечення. Традиційні шляхи проведення масштабних трансформацій, які виправдовували себе в минулому, стають сьогодні малоефективними. Отож украй необхідним є пошук засобів досягнення результатів на засадах аналізу світового і зокрема європейського досвіду подолання економічних криз. Доцільно зосередитися на питаннях більш ефективного використання наявних матеріальних і фінансових ресурсів. Звісно, що на сьогодні масштаб наслідків війни є не повною мірою визначеним, але очевидно, що вона призведе до значного гальмування ділової активності не тільки в Україні, але вплине і на характеристики тенденцій розвитку у глобальному вимірі. Програми виходу зі складної ситуації, спричиненою війною, потребують прийняття оновлених морально-етичних цінностей та принципів відповідального споживання, що передбачає мінімізацію нераціонального використання природних і будь-яких інших ресурсів, включаючи наявні

просторові ресурси — як передумови забезпечення поступового зростання якості життя населення України.

Підвищення рівня складності реальних економічних взаємодій у повоєнний період в Україні передусім зумовлює врахування фактора гетерогенності економічних агентів. Одним із найскладніших, з погляду реалізації варіантів визначення відмінностей спільнот економічних агентів, є питання детермінації процесів просторового розподілу господарської діяльності. За своєю суттю просторова локалізація стейкхолдерів схожа з процедурою параметризації неявних функцій, оскільки маємо досліджувати закономірності, що явно не спостерігаються. Все це потребує пошуку оновлених підходів щодо формування синергетичних характеристик оцінки економічної поведінки. Це можливо досягнути лише за умови врахування багатомірності соціально-економічного простору і, отже, взаємозумовленості поведінкових реакцій стейкхолдерів різних рівнів. Для цього маємо проводити відповідну декомпозицію великого простору.

Підкреслимо, що виконання цієї умови є найбільш проблемною частиною експериментальних досліджень взаємодій суб'єктів господарювання. У цьому контексті маємо також розглядати процес зміни основних соціальних інституцій у бік більш м'яких, але рухливих форм організації. Трансформація основних складових соціальної структури у повоєнний період, з появою нових верств і страт, потребують посилення горизонтальної та вертикальної мобільності українців, а також оновлення каналів підвищення статусів.

Ці позиції, по-перше, створюють відповідний фон для формування на теренах України просторових утворень з достатнім рівнем якості життя населення. По-друге, задають режим щодо вибору детермінант у формування системи управління процесом резильєнтного розвитку просторових утворень, а також акцентування уваги на диференціації соціальних пріоритетів просторового розвитку за соціальними угрупуваннями різного походження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам воєнного та повоєнного періоду присвячено достатньо багато робіт вітчизняних та зарубіжних авторів [1—8], які висловлюють свою точку зору з різних позицій. Втім, у даній статті аналіз зосереджено насамперед на питаннях дослідження європейського досвіду просторового планування, з акцентом на методологічні аспекти.

У рамках означеної позиції для умов України важливим стає простеження історії становлення просторового планування в Європі. Як відомо, воно з'явилось в ЄС у ході трансформації уявлень про планування територій та розробку стратегій територіального розвитку наприкінці минулого століття у зв'язку з обговоренням проєкту ухвалення спільних рішень щодо забезпечення раціонального землекористування [9]. Однак у 1980-х рр. Європейська комісія вперше привернула особливу увагу на необхідності регулювання розвитку міст і розпочала розробку документів «Європа — 2000»

та «Європа — 2000+», що започаткувало дослідницькі ініціативи з проблем урбанізації [10]. У 1999 р. з ініціативи Німеччини, Нідерландів та Франції почалося просування до консенсусу документа під назвою «Європейська перспектива просторового розвитку» [11], який сприяв забезпеченню національних, галузевих та регіональних політик чіткими стратегічними цілями для країн, що входять до ЄС. Крім того, було розроблено інший документ — «Основні принципи сталого просторового розвитку Європейського континенту» (2000), в якому обґрунтовувалися заходи щодо забезпечення збалансованого соціального та економічного розвитку території за умови раціонального використання природних ресурсів та ефективної природоохоронної діяльності [12]. Однак у ході робіт з просторового планування дедалі чіткіше став виявлятися дефіцит необхідної інформації. Вихід було знайдено у створенні у 2002 р. «Європейської мережі спостережень за просторовим плануванням». Цільова функція цієї мережі полягала у формуванні комплексної порівняльної бази даних за певними параметрами для країн, що входять до ЄС, що сприяє розробці нових науково обґрунтованих рішень. Необхідна для систематичного аналізу розвитку територій інформація розподілялася за європейським та регіональним рівнями. Передбачався також збір інформації з низки актуальних питань, як-от формування поліцентричної міської структури, зміцнення взаємин міста та села, забезпечення територіальної доступності, впровадження інновацій, вирішення демографічних та екологічних проблем [13].

Наступна ініціатива в галузі просторового планування — «Територіальний порядок денний Європейського союзу до 2020 року». Цей документ був розроблений на основі стратегії «Європа — 2020», головною метою якої є розумне, стійке та інклюзивне зростання. Ця ініціатива спрямована на забезпечення територіальної згуртованості, що є набором принципів гармонійного, збалансованого, ефективного територіального розвитку, за якими створюються можливості для стейкхолдерів максимально використовувати свій територіальний потенціал. Провідним визначено принцип солідарності з метою сприяння конвергенції між економіками більш забезпечених та відстаючих територій. Більш того, в обіг запропоновано ввести термін «територіальна згуртованість», який почали використовувати поряд з поняттями економічної та соціальної згуртованості у Лісабонському договорі (2009) з метою сприяння європейській інтеграції.

Доцільно також згадати, що у прийнятому в 2008 р. під егідою ООН звіті зазначалося, що територіально-просторове планування покликане забезпечити раціональну територіальну організацію суспільства, а також збалансувати потреби, задоволення яких необхідне для розвитку суспільства та досягнення соціальних й економічних цілей, із завданнями охорони навколишнього середовища [14]. При цьому координація просторового планування має відбуватися не тільки по вертикалі, але й по горизонталі, із за-

безпеченням узгодження дій між урядовими, неурядовими організаціями та громадянами на різних рівнях управління та взаємодії [15]. Слід відмітити, що країни, які входять до ЄС, повинні транспонувати у своє законодавство ухвалені Європарламентом рішення та використовувати вироблені спільними зусиллями концепції та ідеї на своєму просторі.

Надважливим питанням для умов повоєнного розвитку України є дотримання європейських принципів просторового планування. Головний з них — це принцип територіальної згоди за допомогою збалансованого соціального та економічного розвитку регіонів та підвищення їх конкурентоспроможності. Другий — заохочення розвитку впорядкування взаємин міста та села, що генеруються міськими функціями. Третій принцип стосується питання створення транспортного доступу до всіх місць проживання людей. Суть четвертого принципу полягає у розвитку доступу до інформації та знань. Наступні п'ять принципів спрямовані на скорочення шкоди, що завдається навколишньому середовищу; примноження та захист природних ресурсів та природної спадщини; збереження культурної спадщини як фактора розвитку; розвиток безпечного видобутку енергоресурсів; заохочення сталого розвитку туризму.

Хоча міждержавні органи управління в ЄС не мають прямих повноважень у сфері просторового планування, вони все ж таки впливають на процедуру та практику просторового планування через три типи інструментів: стратегічні політичні документи, просування ідей та концепцій; регламенти та директиви; розподіл фондів та субсидій, наприклад, що підтримують регіональний розвиток та сільське господарство [16; 17], водночас передбачено збереження специфіки кожної з країн.

Отже, під системою просторового планування у країнах ЄС розуміють специфічну соціальну конструкцію, що характеризує застосування в інституційних контекстах, у часі та просторі певних методів суспільної співпраці, орієнтованих на управління спільними діями щодо використання простору [15].

Слід також мати на увазі, що у контексті міжнародних порівняльних досліджень, у галузі просторового планування, типологія країн відбувається за підходами оцінки ступеня конвергенції в контексті європеїзації, що детально представлено в Компендіумі з європейського просторового планування [18; 19; 20].

Метою статті є розробка базової візії інноваційного проєктивного бачення просторового розвитку України в повоєнний період, спрямованого на створення ефективної моделі реконструктивної організації соціально-економічної діяльності, з використанням осучаснених підходів щодо диференціації простору України з визначенням комунікаційних коридорів, що мають сприяти активізації процесів переміщення інформації, інновацій, фінансів, ресурсів тощо, націлених, з урахуванням змін, на підвищен-

ня якості життя населення та забезпечення сталого зростання і підтримки єдності України.

Новизна дослідження полягає у формуванні наукового бачення імплементації в Україні повоєнного періоду європейських уявлень просторового розвитку. Зокрема це стосується інтерпретації європейських підходів до визначення контурів реконструктивного розвитку просторових утворень із зосередженням уваги на «проєктивному мисленні». На відміну від інших, акцент робиться на соціальну складову через врахування сукупності факторів забезпечення якості життя населення. Також новизною вирізняються актуальні питання щодо формування інноваційної схеми просторової диференціації України, що передбачає створення комунікаційних коридорів для підвищення ефективності господарської діяльності у повоєнний період.

Матеріали й методи. За комплексним підходом використано методи дослідження у сфері системного управління, передусім притаманні європейським поглядам стосовно регіонального розвитку. Зокрема, це регіонально-економічний підхід; традиційний урбанізм; управління землекористуванням, ландшафтний підхід тощо. До методів дослідження віднесено й постановку методологічних орієнтирів у процесі визначення оновленої моделі угрупувань просторових утворень. За наявності множини класифікаційних ознак важливим стає формування їх комбінаторики, яка залежить від конкретних завдань, що стоять перед замовниками, відповідальними за вибір напрямів розвитку просторового утворення.

Найзначущим матеріалом для дослідження стали документи регулювання просторового розвитку в країнах ЄС, орієнтовані на аналіз різноманітних процесів, які відбуваються в соціальній, економічній, екологічній та технологічній сферах. Зосереджено увагу на ідеях широкого залучення представників різних сфер діяльності та верств суспільства у розробку та експертизу документів просторового планування, що працює на підвищення ймовірності ефективної реалізації проєктів [18]. У рамках такого підходу мешканцям надається можливість реалізувати свій творчий потенціал та змінювати на краще середовище свого буття [19]. Загалом європейська позиція, ґрунтована на реляційному підході до трактування сутності простору, дає можливість проводити поглиблений його аналіз як простору соціального. Для умов України трансформація у цьому напрямі вимагатиме зміни вектора цілепокладання і сукупності характеристик, які раніше ґрунтувалися здебільш на економічному аналізі.

Виклад основного матеріалу

Ключові тренди та фактори

Для визначення оновленої моделі організації просторових утворень в умовах воєнного та повоєнного періоду України, маємо, по-перше, означити декілька загальних уявлень про найбільш важливі фактори, що зумовлюють тренди розвитку господарських систем. По-друге, в рамках їх опису

надати оновлене трактування основним сучасним категоріям, використовуючи які маємо можливість відслідковувати інформаційні, економічні, соціальні та інші процеси і потоки, що, по суті, формують проєктивну візію моделі розвитку просторового утворення. По-третє, представити схематичну інтерпретацію проєктивної візії просторової організації території України.

У сучасних умовах актуалізується питання визначення нової інтерпретації просторового розвитку як простору відносин, сукупності дій, процесів, що мають властивості безперервності, взаємозумовленості та субординації. Оскільки простір характеризується протяжністю та обсягом, то його доцільно розглядати у послідовній зміні станів. Тобто процеси будь-якого простору визначаються сукупністю послідовних дій або змін, спрямованих на досягнення результату. У новому ракурсі з'являється можливість вивчати та аналізувати «простір процесів» у рамках відповідних територіальних утворень, включаючи територію України загалом. Таким чином єдиний простір процесів соціального, екологічного та економічного розвитку або, наприклад, простір процесів формування та відтворення природного, виробничого та людського капіталу у конкретному просторовому утворенні природно визначає відповідні інституції та методи управління.

Такий підхід до опису господарських систем неминуче спричиняє реінтерпретацію багатьох базових категорій і понятійного арсеналу, включаючи регіональну економіку. Також стає очевидною неспроможність моделі «економічної людини», що спирається на концепт «раціонального вибору», який базується на постулатах егоїстичності та апріорної поінформованості, відповісти на виклики сучасної реальності. Тому на перший план і виходить модус соціального домінування у вирішенні проблем розвитку суспільства. Відштовхуючись від цього твердження, висувається базова теза про необхідність пріоритетного (домінантного) означення просторового утворення як соціуму, за яким головними стають питання відтворення людського потенціалу, оптимізація просторового розміщення населення та пов'язаних з цим інших питань, включаючи оцінку й управління розвитком культурних, соціально-психологічних та інших аспектів життя. Розгляд просторових утворень, зокрема регіональних, у різних модусах їх існування, через розстановку акцентів на сукупності тих чи інших властивостей, є кроком у бік осучасненого уявлення про міждисциплінарний підхід. У той же час розуміючи сутність простору як простору відносин стейкхолдерів, відкривається широкий багатошаровий контекст пошуків напрямів досягнення цільових орієнтирів. Зауважимо, що соціальний фактор означення простору є важливим ще і тому, що він не тільки упорядковує відносини стейкхолдерів, але й охоплює сферу дії соціальних інституцій, які регламентують життєдіяльність спільнот. У такому разі маємо можливість через інфраструктуру інституційних об'єктів, нормативні та

інші механізми впливати на господарські системи у напрямі підвищення якості життя населення.

У процес визначення моделі угрупувань (організації) просторових утворень в умовах повоєнної реконструкції України доцільно, на рівні міждисциплінарного підходу, використовувати поняття «феноменологічних полів». Нагадаємо, що «феномен» означає явище, що дається у досвіді, чуттєвому пізнанні, яке принципово відрізняється від нібито непізнаваної сутності предметів, але яке визначається при перехресному вивченні за своїми якостями, властивостями та силою прояву. У такому разі у визначених просторових утвореннях маємо виділяти, умовно кажучи, окремі сфери чи «феноменологічні поля», де провідну регулятивну роль відіграють ті чи інші ключові процеси, механізми, зокрема види політики. Найважливішими полями сформованих процесів є «фінансове поле», «технологічне поле», «кадрове поле» і т. ін. Звісно, що використання концепції «полів» у теорії просторового розвитку відбувається з врахуванням необхідності обліку різних типів зв'язків економічних агентів, що діють у цьому просторі, їх мотивації та поведінкових установок, а ще потребуватиме зміни підходів до всієї системи просторового планування з удосконаленням методології розробки та реалізації соціально-економічної політики. Таким чином, за міждисциплінарним підходом у домінуючу позицію «мета — кошти» мають бути інтегровані механізми соціальної рефлексії, оцінки та самооцінки суб'єктів управління, коли формальна раціональність у питанні досягнення цілей має поступитися місцем суб'єктивній («субстантивній» за М. Вебером) раціональності, що враховує не тільки економічні вигоди, а й прийняті в територіальному соціумі соціальні норми неформальних інституцій (уявлення, цінності, традиції тощо).

Категоріальні детермінанти

Розглядаючи категоріальні особливості методологічного підходу, треба зосередитися, перш за все, на трактуванні поняття «проєктивний». Коротко, мова йде про проєктивне мислення, що дає можливість вийти за рамки шаблонів та творчо підходити до створення нового концептуального бачення. Більш того, воно відображає мистецтво створення нових понять та концептів, що базується на пошуку шляхів оновлення термінологічної лексики, розвитку та розширення моделей наукового пізнання у різних сферах людської діяльності, зокрема в площині обґрунтування майбутнього бачення реконструктивної діяльності просторової організації господарських систем України повоєнного періоду.

Другим методологічним аспектом є переміщення акцентів управління просторовим розвитком у бік соціальної спрямованості. Тут маємо підкреслити, що елементами соціального простору є активні соціальні агенти, соціальні системи різного роду та рівня, соціальні інституції, які забезпечують їхнє функціонування. До цього також належить фактор соціальних

взаємодій у рамках відповідних просторових структур, співвіднесених із конкретним періодом розвитку. Саме цим зумовлена значущість змін у бік використання категорій «зв'язки», «взаємодії», «потоки» тощо, які актуалізують простір як відповідний «організм». Це означає, що просторовий розвиток має розглядатись у сукупності упорядкування матеріальних та інших джерел зростання, насамперед у динаміці гармонізації інтересів стейкхолдерів. Тоді критерії оптимальності просторового розвитку, як і інструменти його забезпечення, зазнають суттєвої еволюції.

Доцільно також згадати трактовку категорій «простір», «економічний простір», «просторова економіка» Padmini Pani (Падміні Пані) у проєкції подальшого розвитку концепції мережевої економіки [20]. Суттєвим є її висновок про необхідність зміщення акцентів у бік просторового аспекту забезпечення розвитку економіки, оскільки так маємо можливість побачити оновлений реальний каркас розвитку країни, включаючи точки передуючого зростання та зв'язки між ними.

Контури реконструктивного розвитку в Україні

Контури реконструктивного просторового розвитку України мають, з одного боку, відповідати європейським підходам, з метою забезпечення умов інтеграції у європейську спільноту, а з другого — враховувати національний досвід, що відображає специфіку та ментальність стейкхолдерів та управлінських структур, зацікавлених у забезпеченні розвитку просторових утворень на умовах гармонізації багатьох різноспрямованих інтересів.

Просторовий розвиток, виходячи з духу європейських принципів організації, повинен обов'язково мати соціальну направленість. Але тут виникає питання щодо формування цілісної моделі організації потоків управлінських дій у досягнення цільових реконструктивних орієнтирів. Цільовим орієнтиром реконструктивних дій має бути підвищення якості життя населення відповідного просторового утворення. Звісно, що уявлення про якість життя у різних просторових утвореннях у різні часові періоди мають свої прояви. Утім, їх загальні ознаки можна ідентифікувати за традиційними рівнями проведення досліджень — на національному, регіональному та локальному. Головними складовими, задіяними у процесі забезпечення якості життя населення, з одного боку, є господарські системи, що включають складні системні відносини їх упорядкування. Вони орієнтовані на реальний сектор економічної діяльності, що забезпечує матеріальну основу існування людини (населення) того чи іншого просторового утворення. З другого боку, це довкілля, або середовище проживання людини (населення), що включає соціальну, екологічну, інфраструктурну та інші складові, й у підсумку забезпечує відповідні комфортні умови життєдіяльності. Принципова схема упорядкування реконструктивних дій у просторових утвореннях може бути активізована різними процесами та факторами, які є для нього пріоритетними, або домінуючими, тобто виступають тригерами.

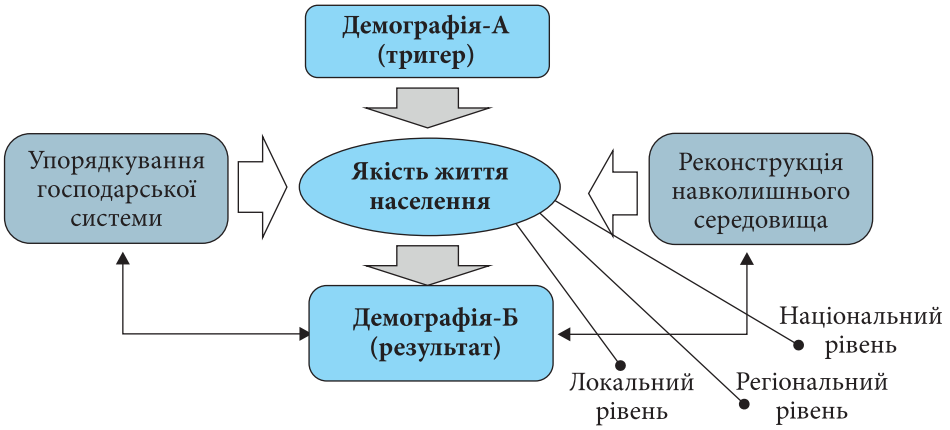

Рис. 1. Принципова схема упорядкування реконструктивних дій в Україні повоєнного періоду.
Джерело: авторська розробка.

На рис. 1 тригером визначено «демографію» як найбільш сприятливий до свідомості населення фактор, що відображає на даний воєнний час трансформаційні процеси в Україні. Спираючись на ознаки деформації демографічної картини на просторі України, можемо визначити напрями реконструктивних дій у господарській системі та у рамках навколишнього середовища. Таким чином висувається гіпотеза, відповідно до якої, покращуючи ознаки якості життя населення, створюємо умови щодо процесу автомодельного покращення демографічної ситуації.

Зазначимо, що процес упорядкування реконструктивних дій має динамічний характер і базується на врахуванні зворотних зав'язків за ітеративним типом функціонування.

У даному разі бажаний розвиток просторового утворення визначає системне уявлення про якість життя територіальної спільноти, і таким чином, як прямо, так і опосередковано, конкретизує управлінські дії щодо упорядкування визначених процесів у рамках концепту просторового розвитку. Сам концепт просторового розвитку реалізується у процесі розробки форсайту за використанням методу сценарного прогнозування, із закріпленням основних його положень у проєкті майстер-планування.

Проєктивна візія просторової організації

Проєктивна візія реконструктивної моделі розвитку України повоєнного періоду має базуватися на деяких загальних позиціях, що впливають на трансформацію поглядів стейкхолдерами свого майбутнього в європейській спільноті. Так, наші західні вчені партнери значну увагу приділяють питанню використання інтегрованого підходу до розгляду просторової економіки та перспектив її розвитку. Це дає можливість визначення просторового розвитку як особливого процесу структурно-параметричного

та просторово-часового упорядкування суб'єктів господарювання, що дає змогу забезпечити системне узгодження елементів і зв'язків задля ефективного використання потенціалу просторового утворення [21]. Слід також брати до уваги, що у найближчій перспективі національні економіки будуть організовані як сукупність мережевих проєктів різного рівня та профілю, а їхньою ключовою структурною ланкою стануть територіальні інноваційно-промислові кластери, які є локалізованими мережевими вузлами глобальних ланцюжків створення вартості [22].

Звісно, що у процесі формування моделі реконструктивного просторового розвитку України необхідно окрему увагу приділити питанню визначення цільових орієнтирів. Зокрема, це торкається питань вивчення реакції соціуму просторових утворень на мотиви дій людей, — як основи для вибору тієї чи іншої траєкторії соціально-економічної поведінки.

Серйозній трансформації підлягають стратегії досягнення цілей соціально-економічного просторового розвитку територіальних утворень, що виходять із загальної концепції управління процесами господарської діяльності та вибору механізмів досягнення мети розвитку. Також концепт повоєнного просторового устрою території України має спиратися на деякі ключові позиції теорії просторової економіки. По-перше, це теорія полюсів та центрів зростання. Тут важливим є дослідження проактивного потенціалу просторових утворень у сфері економічного розвитку. До цих поглядів дуже близькою є теорія полюсів конкурентоспроможності, що зосереджує увагу на формуванні точок зростання через ефективне використання територіальних компетенцій. Далі, важливою для урахування є концепція вісей розвитку, що акцентує увагу на важливості транспортних каналів, які поєднують між собою центри розвитку. Безумовно, суттєвою є й теорія інноваційних середовищ, у рамках якої увагу акцентовано на концептуальних особливостях синтезування складових потенціалу територіальних утворень. Також суттєвою є й концепція територіально локалізованих економічних систем. Як відомо, вона передбачає проведення типологізації локалізованих економічних систем (агломерацій, кластерів, мережевих організацій тощо) з оцінкою їх значення для загального розвитку. Тут важливим є те, що передбачається виявлення первинних та вторинних ефектів розвитку територіально локалізованих господарських систем.

Крім того, цікавими є результати досліджень групи західних науковців під керівництвом Emil Malizia (Емілія Малиця) [23]. Вивчаючи вплив економічного простору на територіальну організацію суспільства, вони дійшли висновку, що територія як економічний простір є динамічною категорією, яка демонструє закономірності розвитку господарства та певну непередбачуваність цього розвитку. Тому й необхідно проводити постійний моніторинг, спираючись на відповідний методологічний інструментарій

щодо покращення функціонування системи економічних територіальних одиниць та обґрунтовувати конкретні заходи з метою їх удосконалення.

Інтерпретація проєктивної візії

Позиція авторів статті полягає у розвитку тези про формування особливих типів регіонів повоєнного періоду. Відмінною їх рисою є те, що вони мають бути орієнтовані на використання сучасних інноваційних форм і методів господарської діяльності, в результаті чого відбувається процес керованої самоорганізації диференційованих просторових утворень. На відміну від періоду до повномасштабного вторгнення РФ в Україну, коли типізація регіонів відбувалась на основі оцінки взаємодії природно-географічних, економічних, соціальних, етнічних, демографічних та інших факторів, у реаліях сьогодення акцент робиться на врахуванні динамічних процесів переміщення населення у державних кордонах, просторової диференціації активності бізнесу, ринкових операцій із земельними ділянками, специфіки організації інвестиційних потоків, та загалом розподілу активності господарської діяльності населення[1].

Підсумком наукового пошуку стала спеціальна системна картина диференціації територіального простору України, що орієнтує на розробку пропозицій та програм дій для вирішення актуальних соціально-економічних проблем держави. Обґрунтування тези про те, що регіони повоєнного періоду України є особливим типом просторових утворень за змістом, авторами вкладається у поняття «зони, лакуни, анклави», що передують етапу проєктного розкриття регіональних проблем у рамках використання об'єктно-предметного просторово-часового підходу.

Оскільки проблеми, що розгортаються у сучасному соціально-економічному просторі України, мають яскраво виражений міждисциплінарний характер, що зумовлює дослідження траєкторій регіональної динаміки на основі використання принципу компліментарності, то автори пропонують у межах визначених зон виділяти відповідні комунікаційні коридори, які поєднають центри концентрації господарської діяльності (на кшталт полюсів зростання) з центрами другого рангу, що орієнтовані на упорядкування, як правило, урбо-руральних територій. Більше того, мова йде про те, щоб на основі синтезу теорій та поглядів, розглянутих вище, забезпечити такий просторово-часовий підхід, який дозволить розширити можливості ідентифікації, аналізу та вирішення сукупних проблем у рамках об'єктно-предметних уявлень просторової організації.

[1] У даному дослідженні використано аналітичні матеріали Інституту демографії та проблем якості життя НАН України, матеріали Світового банку, Уряду України, Європейського Союзу, Організації Об'єднаних Націй (зокрема Ukraine rapid damage and needs assessment: february 2022 — february 2023), матеріали дослідження стану бізнесу в Україні (січень 2023), Звіт МОМ про внутрішнє переміщення населення в Україні — раунд 14: жовтень 2023 року, та ін.

Тут важливим стає забезпечення переходу від етапу посилення інфраструктури до стадії інтенсивного розвитку специфічних головних виробництв у галузі енергетики, машинобудування, орієнтованого на виробництво необхідного обладнання, а також глибоку переробку сільськогосподарської продукції та підсобних промислів.

Ще раз акцентуємо увагу читачів на тому, що Світовий банк постійно наголошує, що просторові перетворення мають значний вплив на ефективність функціонування національного господарства та виступають важливим фактором його якісно нових структурних перетворень на основі інновацій. У такому разі сучасні умови диктують потребу в модернізації господарського механізму України у бік адаптації до наявних вимог світової практики.

Безсумнівно, просторові утворення є складними системами. Однак оновлений погляд на зонування території України вказує на необхідність проведення значних масштабних реконструктивних дій, пов'язаних із забезпеченням конкурентоспроможних позицій просторових утворень, навіть на світовому рівні. Тобто сучасний етап освоєння простору держави можна позначити як науково-технологічний, що передбачає зміну господарського механізму за допомогою перетворення способу виробництва на основ інновацій, що потребує розвитку переважно наукоємних виробництв з високим ступенем автоматизації виробничого процесу.

Говорячи про особливості диференціації території України у повоєнний період, відмітимо, що вона має базуватися на домінуючій позиції, пов'язаній передусім з процесами забезпечення інвестування.

Автори надають пріоритет такому виду класифікації, яка дає змогу виділити регіони реконструктивного простору в єдину господарську систему України, з позицій формування потоків інвестицій та визначення типу полісуб'єкта. Водночас робимо наголос, що господарська система є цілеспрямовано складною, динамічною і регіональною або локальною (компактною) мережею різнорідних видів господарської діяльності. Їх стійкість насамперед підтримувана розгалуженими і тісними внутрішніми зв'язками стейкхолдерів (у вигляді відповідного полісуб'єкта) на базі функціонування формальних та неформальних інституцій. Полісуб'єкт, як правило, формується та ідентифікується за фрактальним принципом. Отже, одним із ключових критеріїв диференціації просторових утворень має бути характерний полісуб'єктний господарський комплекс. Саме він уможливлює виділення просторових утворень з особливим режимом реконструктивного освоєння.

З точки зору характеру освоєння території, правомірним є виділення диференційованих полісуб'єктних просторових утворень за видами інвестиційних епюр. Саме стейкхолдери формують інвестиційні потоки різної цілеспрямованості за своїми інтересами. Конфігурація інвестиційної епюри визначається ступенем пріоритетності факторів впливу, на які зорієнтовані інвестиції. Звісно, він для кожного просторового утворення буде

Рис. 2. Схема просторової диференціації України за основними реконструктивними умовами
Джерело: авторська розробка.

свій залежно від проходження функціональних фільтрів. Із досягненням узгодженості у діяльності стейкхолдерів щодо напрямів розвитку просторового утворення з шляхом аналізу структури інвестиційних потоків можна досить адекватно відстежити і структуру пріоритетів для подальшого формування реконструктивних планів подолання проблемних питань розвитку просторових утворень.

Бачення авторів щодо диференціації території України з метою упорядкування просторового розвитку у повоєнний період представлено нижче на рисунках 2 і 3. Так на рис. 2 подано схему диференціації території України за основними реконструктивними умовами. Ці умови зумовлені головним чином факторами зміни загальної демографічної ситуації, внутрішньою та зовнішньою міграцією населення, зміною локацій концентрації економічної активності, у широкому розумінні, зокрема бізнесу, що склалися в Україні внаслідок бойових дій.

На сході України сформувалась зона, умовно означена як лакуна «Схід». До неї віднесено Сумську, Харківську, Луганську, Донецьку та Запорізьку області. Для цих областей характерним є суттєвий міграційний відтік насе-

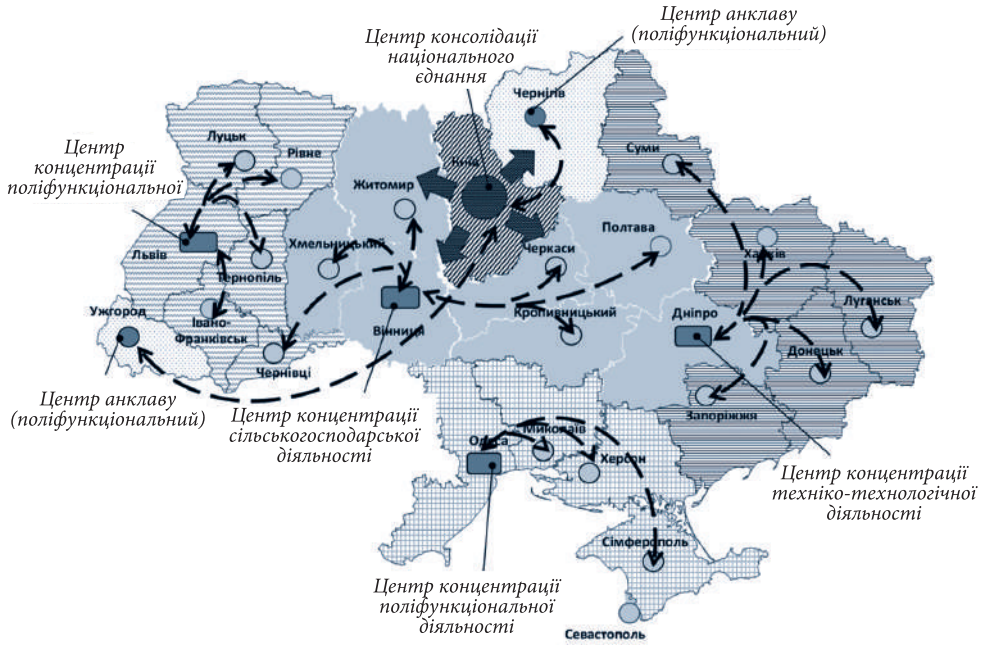

Рис. 3. Схема просторової організації основних комунікативних коридорів у повоєнному просторі України
Джерело: авторська розробка.

лення та зниження господарської діяльності (декомпресія). Такі само тенденції, але зі своїми особливостями, спостерігаються у лакуні «Південь», до якої віднесено Одеську, Миколаївську, Херсонську області та АР Крим. У той же час на заході України виділено зону збудження (компресія), на яку впливає міграційний приток населення й переформатування бізнесової активності стейкхолдерів.

Окремо у цій зоні виділено анклав «Західний», до якої віднесено Закарпатську область, що відрізняється особливостями географічного розташування та її внутрішніми господарськими зв'язками. Крім того, функціонально за факторами відносної стабільності чисельності населення та ведення більш-менш активної господарської діяльності визначено транзиторну зону, до якої віднесено Житомирську, Хмельницьку, Вінницьку, Кропивницьку, Черкаську, Полтавську та Чернігівську області. У цій зони окремо виділяється анклав «Північний». Цей анклав також, як і «Західний», характеризується особливістю географічного розташування у просторі України та особливостями формування господарських зв'язків.

Окрему функцію виконує зона активізації (мобілізації) реконструктивної господарської діяльності у повоєнний період, до якої відноситься Київська область, що на даний час характеризується відповідною стабільністю.

Представлена диференціація простору України на повоєнний період дає можливість виявити основну конфігурацію комунікативних зав'язків між центрами ділової активності, яка має на меті обґрунтування диференційованих за просторовими особливостями сценаріїв розвитку просторових утворень. Так, на рис. 3 представлена схема просторової організації основних комунікаційних коридорів у повоєнному просторі України.

У методологічному плані схеми рис. 2 и рис. 3 пов'язані одна з одною. У першому випадку акцент робиться на диференціації територіального простору України, яку доцільно, з авторських позицій, брати за основу у розробці відповідних форсайтів упорядкування господарської діяльності у повоєнному періоді. На другій схемі акцентовано на визначенні напрямів прокладання основних комунікаційних (інфраструктурних) коридорів, які забезпечують достатні умови для розвитку зв'язків між стейкхолдерами та безперешкодному проходженню інвестиційних, інформаційних, інноваційних, а також матеріальних та енергетичних потоків.

Принцип повоєнного упорядкування просторових утворень України має проводитися двоетапно. На першому етапі доцільно зосередити увагу на визначенні та формуванні полісуб'єктів першого рангу, який відбуватиметься через встановлення комунікаційних коридорів у межах виділених зон. На другому етапі варто зосередитися на полісуб'єктах другого рангу, що формуватимуться в рамках складових цих зон.

Так, на сході функцію полісуб'єкта першого рангу підтримує центр концентрації техніко-технологічної діяльності, зосереджений у місті Дніпро. На півдні функцію полісуб'єкта першого рангу підтримує центр концентрації поліфункціональної діяльності, зосереджений у місті Одеса. У транзиторній зоні функцію полісуб'єкта першого рангу підтримує центр концентрації сільськогосподарської діяльності у місті Вінниця. У зоні збудження на заході України функцію полісуб'єкта першого рангу підтримує центр концентрації поліфункціональної діяльності, зосереджений у місті Львів. До центрів підтримки функції полісуб'єкта другого рангу, включаючи виокремлені анклави, відносяться обласні центри. Окрему базову функцію центру консолідації національного єднання виконує столиця України місто Київ. Особлива значущість впливу цього центру полягає у тому, що він охоплює увесь простір держави, підтримуючи його функціонування як метаполісуб'єкта.

Висновки. У статті представлено проєктивну візію створення умов розбудови реконструктивної моделі розвитку України повоєнного періоду, яка базується на деяких загальних позиціях, що впливають на трансформацію поглядів стейкхолдерів свого майбутнього в європейській спільноті. Використовуючи загальні європейські тренди щодо розгляду просторової економіки та перспектив її розвитку, представлено бачення просторового розвитку України з позиції особливого процесу упорядкування

зв'язків між суб'єктами господарювання на основі гармонізації інтересів стейкхолдерів.

Зосереджено увагу на трьох концептуальних проблемах. По-перше, детально проаналізовано декілька загальних уявлень про найважливіші фактори, що зумовлюють тренди розвитку господарських систем. По-друге, автори зробили акцент на описі оновленого трактування основних сучасних категорій, використання яких уможливлює адекватне відслідковування інформаційних, економічних, соціальних та інших процесів і потоків, що формують бачення моделі розвитку будь-якого просторового утворення. По-третє, представлено інтерпретацію проєктивної візії організації території України з можливою її, адекватною до ситуації, диференціацією.

Як один із видів просторових утворень виділено відповідні укрупнені поєднання регіонів, яким відведено ключову роль у формуванні єдиного економічного простору на території України та становленні соціальної держави у повоєнний період. Авторська позиція полягає у розвитку тези про те, що відмінною рисою просторової диференціації держави має виступати впровадження інноваційних форм і методів господарської діяльності, заснованих на гармонізації інтересів стейкхолдерів. Зокрема, за змістом, диференціація простору держави авторами вкладено у поняття «зони, лакуни, анклави», що передують етапу проєктного розкриття напрямів вирішення проблемних питань.

Інноваційна організація повоєнного простору України націлює на активізацію нестандартних поглядів забезпечення пришвидшеного темпу подолання руйнівних наслідків, враховуючи мобілізаційний науковий потенціал держави та європейський управлінський досвід.

Значущим питанням для подальших досліджень постає формування сучасної системи управління полісуб'єктами у відповідному оновленому інституційному середовищі.

REFERENCES / ЛІТЕРАТУРА

1. Pokrovska, N. M. (2022). Conceptual principles of post-war reconstruction of Ukraine, economic aspects. *Bulletin of the Volodymyr Dahl East Ukrainian National University*, 4 (274), 41—47. https://doi.org/10.33216/1998-7927-2022-274-4-41-47
   [Покровська, Н. М. (2022). Концептуальні засади післявоєнного відновлення України, економічні аспекти. *Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*, 4 (274), 41—47].
2. Fifth International Conference on Reforms in Ukraine (2022). https://rdo.in.ua/en/announce/ukraine-recovery-conference-urc-2022
   [П'ята Міжнародна конференція з питань реформ в Україні (2022). URC].
3. CEIC Data (2025). Ukraine. https://www.ceicdata.com/en/country/ukraine
4. Economic and Social Impacts and Policy Implications of the War in Ukraine (2022). OECD Economic Outlook. Interim Report. https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2022/03/oecd-economic-outlook-interim-report-march-2022_a2a53a99/4181d61b-en.pdf

5. Rebuilding Ukraine: Building a More Sustainable, Prosperous, and Resilient Economy (2022). OECD. https://uploads-ssl.webflow.com/625d81ec8313622a52e2f031/631985c8ab8fa2e9c1b1e3ba_UA%20Economic%20Recovery_UKR.pdf
[Відновлення України: побудова більш сталої, процвітаючої та стійкої економіки (2022). OECD].
6. Shapoval, N., Fedoseyenko, M., Hrybanovskyi, O., & Tereshchenko, O. (2022). Post-war reconstruction of Ukraine. New markets and digital solutions. Policy Paper. https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/09/Digital-instruments-in-Ukrainian-recovery.pdf
[Шаповал, Н., Федосеєнко, М., Грибановський, О., & Терещенко, О. (2022). Повоєнне відновлення України. Нові ринки та цифрові рішення].
7. Storonyanska, I. Z., & Zalutsky, I. R. (2023). Determination of the principles of regional policy in the context of modern challenges of spatial development in Ukraine. *Economy of Ukraine*, 10, 23—43. https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.10.023
[Сторонянська, І. З., & Залуцький, І. Р. (2023). Детермінація засад регіональної політики в контексті сучасних викликів просторового розвитку в Україні. *Економіка України*, 10, 23—43].
8. Pidoricheva, I. Yu. (2023). Innovative communities and their opportunities in the revival of war-affected Ukrainian territories on the basis of resilience and sustainability. *Economy of Ukraine*, 10, 3—22. https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.10.003
[Підоричева, І. Ю. (2023). Інноваційні спільноти та їх можливості у відродженні постраждалих від війни українських територій на засадах стійкості й сталості. *Економіка України*, 10, 3—22].
9. Smas, L., & Schmitt, P. (2020). Positioning regional planning across Europe. Regional Studies, 55(5), 778—790. https://doi.org/10.1080/00343404.2020.1782879
10. Kunzmann, K. R. (2015). Urbanization in China: learning from Europe? A European perspective. *International Journal of Urban Sciences*, 19 (2), 119—135.
11. European Spatial Development Perspective (ESDP) (1999). Towards Balanced and Sustainable Development of the Territory of the European Union. European Commission. https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/a8abd557-e346-4531-a6ef-e81d3d95027f/language-en -
12. Guiding principles for sustainable spatial development of the European Continent (2000). European Conference Ministers responsible for Regional Planning (CEMAT). https://www.gov.si/assets/ministrstva/MOP/Dokumenti/Urbani-razvoj/02c3635714/Vodilna_nacela_za_trajnostni_prostorski_razvoj.pdf
13. Böhme, K. (2016). Territorial evidence supporting policy-making in Europe: How ESPON came, saw and conquered, disP-The Planning Review, 52 (2), 62—67. https://doi.org/: 10.1080/02513625.2016.1195589
14. Territorial and spatial planning. A key instrument for development and good governance with a particular focus on countries in transition (2028). UN. New York. Geneva. https://unece.org/sites/default/files/2022-01/spatial_planning_e.pdf
[Просторове планування. Ключовий інструмент розвитку та ефективного управління з приділенням особливої уваги країнам із перехідною економікою (2008). ООН. Нью-Йорк. Женева].
15. Janin Rivolin, U. (2012). Planning systems as institutional technologies: a proposed conceptualization and the implications for comparison. *Planning Practice and Research,* 27 (1), 63—85. https://doi.org/10.1080/02697459.2012.661181
16. Dühr, S., Colomb, C., & Nadin, V. (2010). European Spatial Planning and Territorial Cooperation (1st ed.). Routledge. https://doi.org/10.4324/9780203895290
17. Jacobs, J. (2016). Spatial planning in cross-border regions: A systems-theoretical perspective. *Planning Theory*, 15 (1), 68—90. https://doi.org/10.1177/1473095214547149

18. Shaw, D., Nadin, V., & Westlake, T. (1995). The compendium of European spatial planning systems. *European Planning Studies,* 3 (3), 390—395. https://doi.org/10.1080/09654319508720313
19. Kahila-Tani, M., Broberg, A., Kyttä, M., & Tyger, T. (2015). Let the Citizens Map — Public Participation GIS as a Planning Support System in the Helsinki Master Plan Process. Planning Practice & Research, 31 (2), 195—214. https://doi.org/10.1080/02697459.2015.1104203.
20. Pani, P. (2020). Land Degradation and Socio-Economic Development. Advances in Asian Human-Environmental Research. https://www.academia.edu/122648455/Land_Degradation_and_Socio_Economic_Development
21. Rietveld, P., & Shefer, D. (Eds.). (2020). Regional development in an age of structural economic change. https://www.routledge.com/Regional-Development-in-an-Age-of-Structural-Economic-Change/Rietveld-Shefer/p/book/9781138337039?srsltid=AfmBOoqqHNi4Kz1cI2C5MiCrTqSyiVUOHxEw_qBG7rYzGw7WzEe2evgT
22. Raynauld, A. (2017). Regional development in a federal state. *Regional Economic Development.* Routledge. https://www.routledge.com/Regional-Economic-Development-Essays-in-Honour-of-Francois-Perroux/Higgins-Savoie/p/book/9781138102446?srsltid=AfmBOopeaHjj4q8QjpQV6mMgGb3U3qFUYaUM30ITuxLRCuh_LsWU9p14
23. Malizia, E., Feser, E. J., Renski, H., & Drucker, J. (2020). Understanding Local Economic Development: Second Edition. Routledge. https://www.routledge.com/Understanding-Local-Economic-Development-Second-Edition/Malizia-Feser-Renski-Drucker/p/book/9780367557393?srsltid=AfmBOoowGvAsYLQ6kW2EnVbs19QMTIWgULbsCNiNBOmiRr2uNFV71y3s

Стаття надійшла до редакції журналу 21.03.2025

Ella Libanova, Dr. Sc. (Economics), Prof., Acad. of the NAS of Ukraine, Director
Institute for Demography and Life Quality Problems of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Tarasa Shevchenka, 60
E-mail: libanova@ukr.net
ORCID: 0000-0001-7170-7159
Scopus ID: 36091519900
Researcher ID: AAZ-5395-2020
Ihor Bystriakov, Dr. Sc. (Economics), Prof., Head of Department
Institute for Demography and Life Quality Problems of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Tarasa Shevchenka, 60
E-mail: bystryakoveco@ukr.net
ORCID: 0000-0001-6482-7099
Scopus ID: 7204843417

POST-WAR UKRAINE: INNOVATIVE SPATIAL DEVELOPMENT ORGANIZATION

The relevance of the study is determined by the need to find innovative approaches to the spatial development of Ukraine related to the substantiation of targeted reconstruction actions in the postwar period. The purpose of the article is to develop a basic innovative vision of Ukraine's spatial development in the postwar period, aimed at creating an effective model of reconstructive organization of socio-economic activity. The novelty of the work is the definition of a conceptual approach that involves structuring spatial formations for the efficient use of available territorial resources, with a focus on overcoming the instability of economic systems. The research methods cover the field of system management inherent in European

views on regional development, in particular, the regional economic approach; traditional urbanism; land use management, landscape approach, etc. Main conclusions. The article focuses on three key issues: the first one considers the factors influencing economic trends and structuring of economic systems; the second focuses on updating the interpretation of economic and social categories that allow tracking spatial and information flows that affect the overall development of territorial entities; the third is the interpretation of the reconstructive model of spatial development of Ukraine with regional differentiation. The model representations of the spatial organization of economic systems involve taking into account the specifics of creating effective territorial entities with long-term positive consequences. To ensure territorial unity and economic integration, the author proposes an enlarged association of regions that are considered key to economic revival and the formation of a welfare state. The importance of interregional ties through communication corridors that facilitate the unification of centers of economic activity is actualized. Such a structure facilitates adaptation to modern challenges, in particular those related to internal migration, territorial business mobility and new approaches to financial transactions with territorial assets. The author's concept substantiates the expediency of differentiating Ukraine into specialized spatial zones with different modes of functioning, including "zones", "gaps" and "enclaves", which reflect regional development features. It is important to apply the principle of complementarity to the integration of economic processes, which contributes to the formation of a unified system (platform) for managing stakeholder interests with appropriate institutional support. The result of the work is a systematized vision of the differentiation of spatial formations, which is focused on the post-war reorganization of regional policy in the context of integration into the European community.

Keywords: spatial development, reconstruction, post-war period, economic systems, social orientation, territorial formations, European integration, communication corridors, spatial differentiation, stakeholders, complementarity.